

Lajtai L. László

Az örökségesítő paradigma eljövetele

György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. Országos Széchényi Könyvtár – Akadémiai Kiadó – Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Szociológiai és Kommunikáció Tanszék Média Oktató és Kutató Intézet, Budapest, 2005. 140 o.

Rendkívül izgalmas, ámbar (vagy talán pont ezért) kifejezetten heterogén tanulmánykötetet vehet kezébe az olvasó a szinte még „nyomdameleg” *Kulturális örökség – társadalmi képzelet* cím alatt mintegy másfélutcatnyi írásművet egybegyűjtő válogatással. Mindezt már a munka borítójára vetett első, felszínes pillantás is anticipálhatja, amennyiben a mindösszesen 140 oldalra rúgó terjedelméhez képest aránytalanul soknak tűnhet a születésénél bábáskodó három (egyébként más-más diszciplináris háttérű) szerkesztő. Mindez azonban csak az első benyomás elietett ítélete, melyet, még mindig a külső borítónál maradva, azonnal el is bizonytalaníthat a nem kevésbé heterogénnek látszó kiadói kör: az Országos Széchényi Könyvtár, az Akadémiai Kiadó és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Szociológiai és Kommunikáció Tanszékén működő Média Oktató és Kutató Intézet hármasa. Figyelemre méltó tény, hogy a magyar könyvtárügy legfelsőbb szintű reprezentánsa – mint a „nemzeti emlékezet” egyik *par excellence* letéteményese – éppúgy magáénak érzi a problematikát, mint a magyar tudományosság csúcsszerveinek kiadója, vagy az a már önmagában is inter-, illetve multidiszciplináris egyetemi kutatóműhely, melyben társadalom- és médiakutatás jól megfér egymással – sőt egymást feltételezi – egy alapvetően műszaki és gazdaságtudományi egyetem kebelén belül működve. De folytassuk a lapozást, immár a kötetet *in medias res* nyitólapként prezentáló tartalomjegyzékére vetett pillantással. Ha a borítón feltüntetett három szerkesztő és három (egyébként első pillantásra legalább ötnek tűnő) kiadó által már sikerült némi egészséges gyanakvás magvát elhinteni a potenciális olvasóban, a tizennyolc tanulmányt előlegező tartalomjegyzék kaleidoszkópszerű szemantikai gazdagsága csak tovább fokozza a már kellőképpen felcsigázott befogadói kíváncsiságot. Érdekes tanulságokra juthatunk azonban, amennyiben az örvendetesen inkluzívra sikerült, négy alapfogalmat nominálisan egymás mellé rendelő kötetcím kulcsszavait (kultúra, örökség, társadalom, képzelet) a tanulmányok címeinek kulcsszavaival vetjük össze. Nos, közel minden második szöveg címe expliciten is tartalmazza a *kultúra* kifejezést (sőt, a hét címből hat konkrétan magát a *kulturális örökség* terminusértékű szókapcsolatot is), tizenegy az *örökséget*, viszont csupán egy helyen fordul elő a címben *társadalom* (ellenben négyben a bizonyos értelemben szinonimáiként értékelhető *nemzet*, illetve egy-egy továbbiiban a *közösség* és a *köz*), *képzelet* pedig csupán a György Péter által jegyzett felvezető szöveg címében – annál inkább megjelenik viszont, mégpedig három helyütt is, a kötet textusait végigolvasva szintén kulcsterminusnak bizonyuló *emlékezet* kifejezés. A felsorolt kulcsfogalmak egyi-

két sem tartalmazó – mindösszesen két – tanulmánycím pedig a *hagyomány*, illetve a *modernitás*, nem kevésbé releváns és szimptomatikus terminusaival bővíti azt a szemantikai mezőt, melyben a kulturális örökségről mint olyanról folyó diskurzus, immár a magyar tudományosságban is kitapinthatóan szárnyait bontogatja.

Hogy pedig ez a diskurzus a hazai elméleti-tudományos kérdésfeltevések szintjén is ténylegesen és több fronton zajlik, arra az a sokatmondó koincidencia is rávilágít, hogy alig több mint fél éve látott napvilágot – a jelen kötetnek bizonyos értelemben *pendant*-jaként is felfogható – *A kulturális örökség* címet viselő válogatás (ERDŐSI Péter–SONKOLY Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan, Budapest, 2004. Atelier füzetek 7.), mely elsősorban a jelenség és a róla szóló diskurzusok, elsősorban társadalomtörténeti érdeklődésű, *teoretikus* igényű fogalmi tisztázását és *kutatástörténetének* feltérképezését tűzi célul. A kérdés nemzetközi, de mindenekelőtt hazai kutatástörténetéről talál az olvasó egy rendkívül alapos bibliográfiai válogatást a kézikönyvként forgatható kötet végén, melyet a kulturális örökséggel foglalkozó magyar, európai és világméretű szervezetek és intézmények honlapjait részletesen bemutató és értékelő gazdag lista tesz még inkább sokoldalúan használhatóvá. Amíg azonban ez utóbbi főleg a nemzetközi szakirodalom releváns textusaiból kíván szakavatott válogatást nyújtani a kulturális örökség témakörében, addig az itt recenzeálandó kötet minden darabja magyar szerző tollából született, és mindenekelőtt a problematika tárgyát képező *gyakorlat* hazai történetét, applikálhatóságát, illetve annak teoretikus következményeit igyekszik sok szempontból körüljárni. Ráadásul a problematika teoretikus pozicionálása ugyancsak, a szerkesztők által bevallottan, egy nagyon is *pragmatikus* – jöllehet nem kevés filozófiai, jogi és etikai konnotációval terhelt – kapcsolatrendszer sajátos nézőpontján, nevezetesen a kulturális örökség és a *közvagyon* összefüggésrendszerre nyújtotta optikán keresztül kívánja értelmezni és tetten érni a jelenség elsősorban hazai működésmódjait (a kérdés komplexitása kapcsán lásd Ébli Gábor kötetbeli írását a közvagyon interpretálásának problematikusságáról).

Márpedig ezen működésmódok egymástól nagyon is különböző társadalmi és kulturális kontextusokban, idősíkokban és intézményekben manifesztálódnak – innen hát a kötet szerkesztői és szerzői sokszínűsége, ezért férnek tehát egyazon kötetbe társadalomtörténész, irodalmár, szociológus, muzeológus, néprajzos, könyvtáros, levéltáros, zenetörténész, műemlékvédelemre, építészettörténetre specializálódott művészettörténész, filmtörténész és esztéta e kérdéssel kapcsolatos gondolatai, tapasztalatai és hipotézisei – már pusztán egymásutánosságukkal is interdiszciplináris keretet biztosítva a jelenség és az általa kitermelt diszkurzív terek értelmezése számára. Ennél azonban jóval többről is szó van. A kötet tételeinek szerzői ugyanis messzemenően törekedni igyekeznek a tudományközi párbeszédre, saját diszciplinájuk vonatkoztatási kereteitől mintegy elvonatkoztatva kísérlelnék meg általánosabban alkalmazhatónak vélt elméleti és gyakorlati fogódzkodókra lelteni. Saját diszciplináris hagyományuk, kánonjaik értelmezési horizontjaitól mégsem függetleníthetik azonban teljesen magukat (megjegyzem, értelmetlen is volna ilyesmit rajtuk számon kérni), aminek következtében szembesülhet a figyelmes olvasó azzal a kevésbé meglepő konklúzióval, hogy próteuszi, homeosztatikus alkalmazkodásra képes diskurzusok sűrűjében találja magát a „kulturális örökség” kiváló kameleonerényekkel felvértezett gyűjtőfogalmának konkrét használata kapcsán. Esztéta és zenetörténész, könyvtár- és társadalomtörténész mintha nem egészen ugyanazt értené a kulturális örökség elnevezésen, vagy legalábbis nem ugyanazon periódusokban gondolkodna a fogalom használhatósága, konkrét

alkalmazásának indokoltsága terén. Az is igaz azonban, hogy egyfelől relatíve – történeti léptékben pedig mindenképpen – új jelenségről van szó, másfelől mindent átható, sőt, globális humántudományos imperatívusként dominálni kívánó beszédmódot is jelent egyben a kulturális örökség diskurzusa generálta intellektuális kihívás, mely ellen, szemben, de legalábbis „megzabolozására”, domesztikálására egyként látszik felsorakozni valamennyi humán- és társadalomtudomány alapjainak érintettsége folytán azok egy-egy problémaérzékeny képviselője.

A társadalomtörténész Sonkoly Gábor tanulmánya például rámutat a kulturális örökség-diskurzus váratlan, ám feltartóztathatatlanul látszó diadalútja sokrétű társadalmi beágyazottságára és annak komplex megalapozottságára. Így a második világháború és következményeinek borzalmi és tragédiái középtávon előkészítették a talajt a szemtanúi emlékezet *versus* hivatásos történetírás küzdelemnek az utóbbi szignifikáns meghátrálását eredményező fordulata előtt; a *par excellence* a XIX. századi európai nemzetépítés korszaka alatt és révén intézményesült és emancipálódott diszciplínák (többek között a történelem, néprajz, irodalom- és nyelvtudomány) napjainkban tapasztalható relativizáló elbizonytalanodása szoros összefüggésbe hozható a nemzetállamok aktuális talajvesztésével és identitásproblémáival, amelyet tetéz az örökség-fogalom fentebb már jelzett, bámulatra méltó flexibilitása, illetve a neki további komoly vonzerőt kölcsönző, sőt egyre növekvő piacképessége. Mindezen folyamatok pedig egy, a későmodern, kortárs társadalmaknak az idő percepciója terén bekövetkezett fundamentális, paradigmaváltó elmozdulásában tetten érhető átalakulása révén nyertek szilárd filozófiai-mentálitásbeli alapokat (a *prezentizmus*nak is nevezett jelenség társadalomtörténeti gyökereit és egyre nyilvánvalóbbá váló szimptomáit a francia történész, François Hartog monográfiája járja sokoldalúan körül. Lásd: Hartog, François: *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*. Le Seuil, Paris, 2003. Rövid, ám kiváló magyar recenziója: Takács Erzsébet: A történetiség rendjei. *Korall*, 15–16., 2004. május, 359–360.)

Olyasfajta – az egymástól elkülönülő tudományszakokban gondolkodó, alapvetően XIX. századi paradigma logikájával ellentétes – *globális episztemológiai kihívást* hordoz tehát magában a kulturális örökség-koncepció és mindenre kiterjedő *örökségesítési paradigma* (találós francia neologizmussal *patrimonialisation*), mely a jelen teljességét kívánja totálisan és globálisan abszorbeálni, illetve, a tételt megfordítva, kíván jövőt és múltat egyaránt soha véget nem érő jelenné transzformálni, melyben bármilyen tér- és időbeli szakadás egy virtuális, kimerevített *itt és most*tá területre szét, eleve lehetlenné téve bármiféle vele szemben megfogalmazódó szelekciót és reflexív attitűdöt. Éppen ebben, azaz valószínűsíthető kizárólagosságra jutásában rejlik az általa hordozott legkomolyabb veszély: „Ha minden örökség, akkor minden múlt érdemes az emlékezetre. [...] Az örökség által megmerevített kultúrák képe arra is szolgál, hogy elfedje a kortárs társadalmak válságának megválaszolhatatlan kérdését.” (György Péter, in *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*, 2005). Ezek után talán már sokkal érthetőbb az örökségesítési paradigma iránti, diszciplínahatárokon átívelő, „ökumenikus” tudományos érdeklődés és ügybuzgalom (amit azonban sok esetben a fogalom reflektálatlan politikai, jogalkotói, jogalkalmazói és gazdasági-turisztikai használata előzött meg, egyúttal kényszerítve is a tudomásulvételére kezdetben kevésbé hajlamos tudományos diskurzusokat annak elmélyültebb fogalmi értelmezésére).

A recenzió terjedelmi keretei természetesen nem adnak lehetőséget a kötet tartalmának részletekbe menő ismertetésére – egyes darabjainak tematikus blokkokba csoport-

tosított bemutatására azonban elégségesnek tűnnek. (Megjegyzem, hogy az említett „blokkokra” bontás mindenképpen önkényesnek tekinthető, így azzal csak saját munkám megkönnyítése végett, „technikai okokból” élek, mivel a kötet írásai megszakítatlanul – „*horribile dictu*” elő- és utószó nélkül – követik egymást, ez által is jelezve az értelmezések egyenrangúságát, illetve egymásrautaltságát, így azok természetesen teljesen szabadon csoportosíthatók más és más szempontok függvényében.)

A válogatás első öt rövid írása a szerkesztők által középpontba helyezett szűkebb problematika – kulturális örökség és társadalom, illetve közvagyon viszonyrendszerre – egyes aspektusait (társadalmi képzelet, a közvagyon kérdése, az antik kulturális örökség nemzetiesedési folyamata, illetve a kulturális örökség fogalomtörténete) tematizálja nemzetközi perspektívából (ez alól csak Dávid Ferencnek kizárólag a magyar jelen és félmúlt intézményi átalakulásaira fókuszáló rövid felvezetője a kivétel). Ezen kontextusteremtő és historiográfiai távlatokat nyitó etapra következik a kötet – a saját érdeklődési körömből fakadóan számomra legérdekesítőbb – virtuális blokkja, melyben immár magyar kontextusban értelmeződik a „kulturális örökség” problematikája a nemzeti kultúra kultusztörténetének kutatója (Takáts József írása), a magyar nyelv nemzetkonstituáló szubsztancializálódását majd deszubsztancializálódva teauráló, archiváló örökséggé lényegülését végigkísérő irodalmár (Margócsy István) és a líratúra/irodalom illetve közösség/közönség hasadást detektáló másik irodalmár (Ráskai Orsolya) problémaérzékeny, interpretatív szövegében. A „blokkot” a már fentebb hivatkozott történész örökség–történelem–emlékezet tematikus triptichonja köré szerveződő tanulmánya követi, hogy az lényegében a fényképezéstörténet és nemzetépítés kapcsolatát boncolgató Tomsics Enikő írásában végződjön. Ezek után pedig egy meglehetősen kacskaringós sétára invitálják az olvasót a szerkesztők, már amennyiben egyes diszciplínák historiográfiáját kívánják azok képviselői a kulturális örökségesítés fényében (hozzátennem, több-kevesebb reflexív figyelemmel, ami nyilván az egyes tudományágak belső hagyományából is fakad) újraértelmezni.

Elsőként azonban egy fordított műveletre világit rá Fejős Zoltán tanulmánya – nevezetesen annak a sokrétű és szerteágazó folyamatnak a gyökereire, aminek következtében a kulturális örökségesítés és az emlékezet intézményei legújabbban magukévá tették (s ez vajon miért és miképpen történt) a folklór és az antropológia huszadik századi teóriái, módszerei és kutatási eredményei hatására a *szellemi*, nem materiális kulturális örökség mint önálló kategória alkalmazhatóságát. Ezen írást követi a fentebb már hivatkozott, a közgyűjtemény problematikáját tematizáló, meglepő konklúziókban bővelkedő, és a köz- és magánszféra közötti interaktivitás fontosságára rámutató tanulmány. Majd pedig egy hosszas könyvtár-, levéltár-, lejegyzett és hangzó, zene-, film-, valamint tévéarchívum-történeti és módszertani séta következik a felsorolt diszciplínák egy-egy szakértőjének (Monok István, Kecskeméti Károly, Dobszay László és Kovács András Bálint) kalauzolásában, hogy utunk végén megismerkedhessünk az egyszerre irodalom- és kibernetikabúvár Horváth Iván „szabadalmi oklevélkérő levelének mellékletével”, ami a „kulturális örökség digitalizált vagy eleve digitalizált dokumentumainak megőrzésére és pedagógiai közvetítésére” kíván megnyugtató megoldást találni az általa szabadalmaztatni kívánt *Kulturális Örökség Gép* tömör deskripciója révén.

Ezen intellektuális kirándulás záróképeként tárolhatjuk el legvégül a kötet egyik szerkesztője (György Péter) által jegyzett, fent már hivatkozott írás komplex filozófiai, epistemológiai és (receptió)esztétikai meglátásokban bővelkedő tanulmánya által napjaink társadalmairól az örökségtermelés optikáján keresztül nyújtott látteleletet – ami minden

nyugtalanító, sőt sokban lesújtó következtetése dacára is éppen a „társadalomtudományok által újrakötendő szerződésrendszerek” létrehozásának szükségességére figyelmeztet. Konklúziója szerint egyébként ezek éppen hogy az örökségesítéssel kapcsolatos viták termékeny táptalajára alapozva lehetségesek.

Bárcsak beigazolódna a kötet optimista csengésű zárógondolatai, és valóban az örökségesítés lenne az az interdiszciplináris mátrix, globális beszédmód és eljárás, amelyen keresztül a politikai-ideológiai konfliktusok „értéksemleges” kulturális regiszterbe transzformálódva hatástalanítódna és szanálnák ezer sebtől vérző civilizációnk akut bajait, egyben tartós megoldást találva áthidalhatatlannak látszó ellentmondásaira és fokozódó identitásválságára. Az erre vonatkozó válaszkérés azonban már messze meghaladja a kötet (hozzátennem: ugyanúgy, mint recenziója) kereteit, lévén annak elsődleges szándéka a figyelemfelhívás és a termékeny párbeszédre ösztönzés.

Részlet a Derkovits Gyula-ösztöndíjasok kiállításáról